УДК 371.214(497.11)
821.163.41.09
https://doi.org/10.18485/ccs_cs.2022.19.19.31

Елизабета М. Каралић
Завод за вредновање квалитета образовања и васпитања, Београд
e-mail: ekaralic@ceo.gov.rs

Бранислав Ранђеловић
Учитељски факултет у Призрену – Лепосавићу, Универзитет у Приштини
e-mail: brandjelovic@pr.ac.rs

НАСТАВНИ САДРЖАЈ СРПСКЕ СРЕДЊОВЕКОВНЕ КЊИЖЕВНОСТИ У ОСНОВНОЈ ШКОЛИ И У ГИМНАЗИЈИ И СТАНДАРДИ ПОСТИГНУЋА УЧЕНИКА

Апстракт: *У раду је анализирана заступљеност српске средњовековне књижевности у програмима наставе и учења за основну школу и за гимназију у Републици Србији. Циљ рада је да актуализује наставни садржај ове динамичне књижевности, настале под утицајем Византије и националне историје. Пошто наставни садржај служи развоју компетенција, а мерна средства за процену компетенција су исходи и стандарди, анализирани су исходи и стандарди у контексту српске средњовековне књижевности. Будући да се у стандардима постигнућа ученика не наводе аутори и дела, када наставник жели да провери усвојеност одређеног стандарда, он то може учинити и на средњовековном тексту. Поред анализе наставног садржаја, у раду су и методички прилози који могу послужити за испитивање степена остварености стандарда постигнућа за наставни предмет Српски језик и књижевност у основној школи и у гимназији.*

Кључне речи*: српска средњовековна књижевност, програми наставе и учења за основну школу и гимназију, стандарди постигнућа ученика, методички прилози*

1. Увод

Програм наставе и учења је актуелна синтагма у српском образовном систему која је синоним некадашњим наставним плановима и програмима. Нов је приступ програму који је сада усмерен на процесе и исходе учења, а не само на садржаје. Наставни садржај служи развоју компетенција. Компетенције представљају скуп повезаних знања, вештина, ставова и личних особина које једној особи омогућавају да у датом контексту, у одређеној ситуацији, предузме одговарајућу активност и да је обави ваљано, успешно и ефикасно. Мерна средства за процену компетенција су исходи и стандарди. У претходним програмима, из циљева су извођени задаци образовања и васпитања (образовни, васпитни и функционални). За разлику од циљева који су уопштени, нови курикулум тежи стандардима. У примени су стандарди постигнућа за крај првог и другог циклуса основног образовања, као и за крај средњег образовања. Стандарди су мерљиви искази о конкретним постигнућима ученика. Конкретизација се врши путем исхода образовања.

„Садржаји више нису циљ сами по себи, већ су у функцији остваривања исхода који су дефинисани као функционално знање ученика тако да показују шта ће ученик бити у стању да учини, предузме, изведе, обави захваљујући знањима, ставовима и вештинама које је градио и развијао током једне године учења конкретног наставног предмета. Овако конципирани програми подразумевају да оствареност исхода води ка развијању компетенција, и то како општих и специфичних предметних, тако и кључних, као и међупредметних."[1] Међупредметне компетенције развијене су за средњу школу и дефинисане су као обавезне за наставну праксу.

Коју врсту функционалног знања ученику може понудити српска средњовековна књижевност? „Ако треба да одредимо најважније личности, појаве и догађаје српске културе, морамо поћи од средњег века: хришћанство, ћирилица, светородна династија Немањића, светосавље, манастири као центри духовности и писмености, мит о Косовском бој у, свеобе. Оно што значајно одређује суштину српског народа, догодило се у средњем веку. Упркос томе, овај књижевни период налази се на маргинама наставних планова и програма српских школа. Тиме је умањен друштвени значај српске средњовековне књижевности који проистиче из саме идеологије тог периода која је дубоко национална, српска, али по својим изворима византијска, а тиме и европска. По својој суштини, српска средњовековна књижевност је црквена. Настала је на старословенском наслеђу, под снажним и плодоносним утицајем византијске књижевности и личне националне историје. Историјска и културолошка улога српске средњовековне књижевности, као и несумњиве естетске вредности чине од ње не само споменик прошлости, већ живу, динамичну књижевност."[2] Српска средњовековна књижевност значајан је конституент српског националног идентитета од свог постанка до данас.

Пошто образовни стандарди дефинишу очекивана постигнућа ученика на основу предметних и међупредметних компетенција[3] на крају сваког образовног циклуса, испитујемо везу исхода, стандарда и српске средњовековне књижевности. Образовни стандарди формулисани су на три нивоа постигнућа: основном, средњем и напредном и за крај основног образовања и васпитања и за крај средњег образовања. Сваки наредни ниво подразумева да је ученик савладао знања и вештине са претходног нивоа.

Стандарди за крај првог и другог образовног циклуса (основна школа) подразумевају да ће скоро сви, а најмање 80% ученика/ученица постићи основни ниво. На базичном нивоу налазе се темељна предметна знања и умења, те су функционална и трансферна знања и умења неопходна, како за сналажење у животу, тако и за наставак учења. На другом нивоу описани су захтеви који представљају средњи ниво знања, вештина и умења. Он описује оно што просечан ученик/ученица може да достигне. Очекује се да ће око 50% ученика/ученица постићи или превазићи тај ниво. Очекује се да ће напредни ниво постићи око 25% ученика/ученица. Од ученика се очекује да анализира, упоређује, разликује, критички суди, износи лични став, повезује различита знања, примењује их и сналази се у новим ситуацијама.

Основни ниво стандарда за крај средње школе дефинише знања, вештине и ставове који омогућавају ученицима активно и продуктивно учествовање у различитим областима живота. Досегнут средњи ниво стандарда на крају средње школе треба да омогући ученику успешан наставак образовања на факултету. Напредни ниво подразумева да ученик може наставити даље образовање на факултету у области за коју одређене компетенције представљају важан услов. Практично, ученик који досеже напредни ниво

1 Просветни гласник 2019, 67.
2 Каралић 2013, 421.
3 Међупредметне компетенције развијене су само за средњу школу.

образовних стандарда за Српски језик и књижевност може наставити своје образовање на филолошким факултетима.

2. Српска средњовековна књижевност у основној школи

Избор дела у програму за основну школу заснован је на принципу прилагођености узрасту. Један од циљева основног образовања и васпитања је развијање личног и националног идентитета, развијање свести и осећања припадности Републици Србији, поштовање и неговање српског језика и матерњег језика, традиције и културе српског народа и националних мањина, развијање интеркултуралности, поштовање и очување националне и светске баштине.[4] Српска средњовековна књижевност почиње и траје од првих глагољских записа преко плодотворне државне и културне делатности Немањића, до Косовског боја и злосрећних српских сеоба у 17. веку. Преузела је од византијске књижевности жанрове, правила, изражајна средства, али је захваљујући српскословенском језику, државности и самосталности Српске православне цркве и књижевност постала самостална. „Ни у једном периоду српске књижевности није се толико истицала свест о српском индивидуалитету као у периоду старе књижевности."[5] Одлучујућу улогу у аутокефалности Српске православне цркве имао је Свети Сава, најмлађе дете Стефана Немање, брат првог српског краља Стефана Првовенчаног. Свети Сава је први српски књижевник, први архиепископ Српске православне цркве – духовни отац српске нације.

Свети Сава је средњовековна личност с чијим се ликом и делом ученици упознају у 5. разреду основне школе, али не путем средњовековног текста, већ кроз народну епску песму *Свети Саво*. Средњовековни јунаци такође су присутни у народној епској песми *Женидба Душанова*. У делу програма наставе и учења за 5. разред основне школе под називом „Остваривање наставе и учења" наводи се да је доминантан корпус текстова канонских писаца којим се утиче на формирање естетског укуса ученика, изграђује и богати свест о природи националне књижевности (и вредностима класика светске књижевности), али и културном и националном идентитету.[6] Наставник српског језика треба да познаје садржаје предмета природа и друштво за 3. и 4. разред (пример: приликом обраде преткосовских песама у уводном делу часа или приликом мотивације, ученике треба подсетити на оно што су учили о Немањићима и Мрњавчевићима из овог предмета...). Хоризонталну корелацију наставник успоставља, пре свега, са наставом историје, ликовне културе, музичке културе, верске наставе и грађанског васпитања.[7] У актуелном програму први пут се указује на корелацију са верском наставом која је кључна за средњовековну књижевност. Ни у претходном програму није било средњовековне књижевности у 5. разреду. Ипак, прослава Дана Светог Саве, 27. јануара, сваке године је прилика за сарадњу наставника и корелацију наставних предмета (Српски језик, Историја, Веронаука, Ликовна и Музичка култура).

У 6. разреду основне школе и даље нема текстова српске средњовековне књижевности. Средњовековне личности присутне су у лирској песми *Свети Сава* Војислава Илића, епским народним песмама о Косовском боју и епским народним песмама о Марку Краљевићу. Један од начина да се актуализује средњовековни текст пружају научнопопуларни текстови из програма: *Живот и обичаји народа српског* (избор)

4 Просветни гласник 2019, 61.
5 Милосављевић 2002, 255.
6 Просветни гласник 2018, 80.
7 Исто, 83.

Вука Стефановића Караџића и *Студије из српске религије и фолклора* (избор) Веселина Чајкановића.[8] У 6. разреду основне школе, у оквиру наставе историје, проучава се историја српске средњовековне државе, те је одговорајућа корелација пожељна у тумачењу живота и рада првог идеолога српске државе и цркве, Светог Саве, у тумачењу Косовског боја, као и у разумевању сложеног јунака Марка Краљевића. Централни јунаци Косовског боја присутни су у историјским изворима, народној епици и у средњовековним текстовима. У *Житију деспота Стефана Лазаревића* Константина Филозофа јавља се кнез Лазар као архетип светитеља и Милош Обилић као архетип јунака жртве. Исто житије садржи кључне речи за тумачење Марка Краљевића као историјског и књижевног јунака: „Ја кажем и молим Господа да буде хришћанима помоћник, а ја нека будем први међу мртвима у овом рату."[9] Рат који се помиње је битка из 1394. године у којој се турски султан Бајазит сукобио са угровлашким војводом Мирчетом на Ровинама. У тој бици учествовао је и деспот Стефан Лазаревић, а Марко Краљевић је погинуо.

У 7. разреду основне школе, први пут се обрађује средњовековни текст, одломак из *Житија светог Симеона* (одломак о опроштају оца од сина) Светог Саве. Свети Сава се даље проучава кроз избор из народних прича и предања (на пример *Свети Сава и ђаво,* легенде о Светом Сави) и избор из ауторске поезије о Св. Сави (на пример Матија Бећковић: *Прича о Светом Сави*).[10] Једно од понуђених изборних дела је *Српски Београд деспота Стефана* (Капија Балкана) Светлане Велмар Јанковић. У допунском избору лектире је дело Гордане Малетић *Катарке Београда* (прича „Зебња" и друге). Из програма за 7. разред основне школе изостављено је *Писмо игуману Спиридону* Светог Саве из претходног Правилника о наставном плану и програму за седми разред који је важио од 2009. године. У упутству за остваривање програма стоји да „ученици треба да разумеју фикционалну природу књижевног дела и његову аутономност (односно да праве разлику између лирског субјекта и песника, приповедача и писца), као и чињеницу да књижевно дело обликује једну могућу слику стварности. Поређење књижевног и научнопопуларног текста о истој теми (нпр. средњовековни начин живота у Београду за време деспота Стефана Лазаревића у књижевном тексту Гордане Малетић и научнопопуларном тексту Светлане Велмар Јанковић) омогућава ученику да лакше уочи ту врсту разлике. У седмом разреду уводе се и неки гранични, нефикционални жанрови: дневник, путопис и аутобиографија, па ученици треба да разумеју како се и у текстовима који почивају на стварносном искуству примењују књижевни поступци."[11] *Писмо игуману Спиридону* Светог Саве је посланица, прво сачувано дело средњовековне епистоларне књижевности, које пружа бројне могућности за наставну интерпретацију. „Исходи везани за наставну област књижевност засновани су на читању. Кроз читање и тумачење књижевних дела ученик развија читалачке компетенције које подразумевају не само истраживачко посматрање и стицање знања о књижевности, већ подстичу и развијају емоционално и фантазијско уживљавање, имагинацију, естетско доживљавање, богате асоцијативне моћи, уметнички сензибилитет, критичко мишљење и изграђују морално просуђивање. Разни облици читања су основни предуслов да ученици у настави стичу сазнања и да се успешно уводе у свет књижевног дела. Осим доживљајног читања, ученике све више треба усмеравати на истраживачко читање (читање према истраживачким задацима, читање из различитих перспектива и сл.) и оспособљавати да искажу свој доживљај уметничког дела и да увиде елементе од којих је дело сачињено и

8 Исто, 271.
9 Константин Филозоф 1989, 90.
10 Просветни гласник 2019, 64.
11 Исто, 66.

разумеју њихову улогу у изградњи света дела."[12] У методичким прилозима, већина понуђених задатака заснива се на читању према истраживачким задацима. Кроз средњовековни текст може се уочити прелаз од књижевности, намењене усменом излагању, до књижевности која се чита. Све до појаве штампе у XV веку, већина текстова је кратка и због богослужбене функције и због скупоценог пергамента.

Програм наставе и учења за 8. разред основне школе нема средњовековне текстове. Једина одредница са средњовековним личностима налази се у допунском избору лектире; то је *Хазарски речник* Милорада Павића тј. одреднице речника о Ћирилу и Методију.[13] У Упутству за остваривање програма препоручује се коришћење одредница Павићевог речника о Ћирилу и Методију и за наставу језика, у лекцијама које су везане за историју српског језика. У исходима везаним за историју језика стоји да ученик треба да објасни настанак и развој српског књижевног језика; разуме значај књижевног језика за културу и историју српског народа; сврста српски језик у одговарајућу језичку групу у Европи; именује дијалекте српског језика; разуме постојеће језичке прилике у Србији.[14] Наведени исходи могу се остварити и читањем делова житија Ћирила и Методија, чија је просветитељска мисија увела Словене у хришћанство на словенском језику. У Правилнику о наставном програму за осми разред основног образовања и васпитања из 2010. године је одломак из Теодосијевог *Житија светог Саве*. Занимљиво је да се исти одломак тада проучавао и у 1. разреду гимназије. Уместо да се у 1. разред гимназије уведе одломак из Доментијановог *Житија светог Саве*, а Теодосијево житије задржи у 8. разреду, сада је програм за 8. разред без средњовековног садржаја. Доментијан је први описао животни пут српског просветитеља Светог Саве и скоро све што знамо о Савином животу и раду знамо из Доментијановог житија. „Иако се сачувано дело Светога Саве може назвати значајним и монументалним, оно ни приближно не може представљати слику свега онога што је Свети Сава написао, а што је, нажалост, добрим делом изгубљено".[15] Од сачуваних дела (Хиландарски типик, Карејски типик, Студенички типик, Житије Светог Симеона (саставни део Студеничког типика), Служба Светом Симеону, Писмо игуману Спиридону, Устав за држање Псалтира, Номоканон (као дело настало Савиним радом и његовим старањем), у програму за основну школу од 5. до 8. разреда, налази се само одломак из *Житија светог Симеона.*

3. Српска средњовековна књижевност у гимназији

Концепција програма наставе и учења Српског језика и књижевности у гимназији следи принцип хронологије, тј. књижевноуметничке епохе. Проучавају се највећма канонска дела српске и светске књижевности. Принцип избора текстова у програмима наставе и учења почива на начелу егземпларности, не обрађују се сви писци него типични представници епохе.

У 1. разреду гимназије проучавају се, између осталог, историја српског књижевног језика и средњовековна књижевност. Наставни садржај из историје књижевних језика код Срба обухвата следеће теме: почеци словенске писмености и стварање старословенског језика (Црноризац Храбар, *Слово о писменима* – одломак); књижевни језици код Срба до 19. века: српскословенски језик (Запис Глигорија дијака у

12 Исто, 66.
13 Просветни гласник 2018, 66.
14 Исто, 64.
15 Бојовић 2019, 299.

Мирослављевом јеванђељу), рускословенски језик, славеносрпски језик.[16] У претходном програму из 1990. године садржај је био шири: почеци словенске писмености; значај рада Ћирила и Методија и њихових ученика. Најстарија словенска писма (глагољица, ћирилица); старословенски језик и рецензије старословенског језика; најстарији споменици јужнословенске културе (Башћанска плоча, Самуилов натпис, Брижински споменици, Мирослављево јеванђеље). Након књижевности старог века и народне књижевности, у 1. разреду гимназије проучава се средњовековна књижевност са следећим садржајем: Свети Сава „Житије Светога Симеона" (одломак), Теодосије „Житије Светог Саве" (одломак *Бег у Свету Гору*), Јефимија „Похвала кнезу Лазару", Константин Филозоф „Житије деспота Стефана Лазаревића – Опис Београда (из 51. поглавља), Деспот Стефан Лазаревић „Слово љубве".[17] У додатном избору је „Исповедна молитва из 14. века" непознатог аутора из „Антологије српског песништва" коју је приредио Миодраг Павловић.[18] У преходном програму из 1990. године проучавала су се два одломка из „Житија деспота Стефана Лазаревића" Константина Филозофа: о смрти Краљевића Марка и о Косовској бици.

Општа предметна компетенција подељена је, попут стандарда, на три нивоа. На основном нивоу ученик треба да „познаје ауторе дела из обавезног школског програма и локализује их у контекст стваралачког опуса и у књижевноисторијски контекст; наводи основне књижевноисторијске и поетичке одлике стилских епоха, праваца и формација у развоју српске и светске књижевности и повезује их са делима и писцима из обавезне лектире школског програма; уочава и примерима аргументује основне поетичке, језичке, естетске и структурне особине књижевних дела из обавезне школске лектире; формира читалачке навике и знања схватајући значај читања за сопствени духовни развој."[19] На средњем нивоу, ученик треба да „тумачи кључне чиниоце структуре књижевног текста као и његове тематске, идејне, поетичке, стилске, језичке, композиционе и жанровске особине; познаје књижевне термине и адекватно их примењује у тумачењу књижевних дела предвиђених програмом; самостално уочава и анализира проблеме у књижевном делу и уме да аргументује своје ставове на основу примарног текста; користи препоручену и ширу, секундарну литературу у тумачењу књижевних дела предвиђених програмом."[20] На напредном нивоу, ученик треба да „критички чита, тумачи и вреднује сложенија књижевна дела из обавезног школског програма, као и додатна (изборна); користи више метода, гледишта и компаративни приступ у тумачењу књижевног текста; свој суд о књижевном делу аргументовано износи стално имајући на уму примарни текст, као и друге текстове, анализирајући и поредећи њихове поетичке, естетске, структурне и лингвистичке одлике, укључујући и сложеније стилске поступке; шири читалачка знања и примењује стратегије читања које су усаглашене са типом књижевног дела и са читалачким циљевима (доживљај, истраживање, стваралаштво).[21] Специфична предметна компетенција такође има три нивоа. Издвојени су искази релеванти за наш рад: на основном нивоу ученик/ученица разуме значај књижевности за формирање језичког, литерарног, културног и националног идентитета и схвата значај очувања књижевне баштине и књижевне културе; на средњем нивоу је тумачење књижевних дела из обавезног школског програма и поседовање основних знања о књижевноисторијском

16 Просветни гласник 2018, 97.
17 Исто, 97.
18 Исто, 98.
19 Образовни стандарди за средњу школу 2015, 18.
20 Образовни стандарди за средњу школу 2015, 18.
21 Исто, 19.

и поетичком контексту који та дела одређује; један од исказа на напредном нивоу је да ученик/ученица поуздано позиционира књижевни текст у књижевнотеоријски и књижевноисторијски контекст. Поред спознавања националног идентитета, српска средњовековна књижевност нуди ученицима и пример како се „српска култура уклапа у европску цивилизацију",[22] и светску културну баштину. На листи локалитета Светске баштине у Србији, као места од изузетног значаја за светску културу, науку и образовање већином су средњовековни манастири и цркве (Стари Рас и Сопоћани, манастир Студеница, манастир Високи Дечани, манастир Пећка патријаршија, манастир Грачаница, црква Богородица Љевишка), простор живота и рада писаца и јунака српске средњовековне књижевности.

У програму за 1. разред гимназије постоји посебан део под насловом „Веза образовних стандарда и исхода програма наставе и учења" где је табеларно приказана дата веза што олакшава наставницима увођење исхода и стандарда у наставни процес. У Упутству за дидактичко-методичко остваривање програма, у првом поглављу „Планирање наставе и учења" препоручује се функционално повезивање наставе језика и наставе књижевности у области историја књижевних језика код Срба. „На пример, текстове *Слово о писменима* Црнорисца Храбра и Запис Глигорија дијака у *Мирослављевом јеванђељу* треба повезати са текстовима средњовековне књижевности."[23] Језик српске средњовековне књижевности је српскословенски језик, књижевни и сакрални; и данас се налази на иконама и фрескама српских цркава и манастира. Теме које треба обрадити у средњовековној књижевности су: српска књижевност и култура у средњем веку; уметничке/литерарне вредности српске средњовековне књижевности; (међусобни утицаји историје, културе, мотива могуће је увођењем тематских кругова – повезати роман *Доротеј* Добрила Ненадића са поетиком средњовековне књижевности; поезија Милана Ракића и Васка Попе, из изборног дела, као историјски и литерарни одјек средњовековне књижевности); особине и врсте српске књижевности средњег века. У претходном програму из 1990. набројане су врсте средњовековне књижевности: црквена поезија, апокрифи, житија и похвале. У средњем веку текст није коначан, може слободно да се прерађује, допуњује од стране истог или чак другог аутора, поетски и прозни записи су преплетени, те иако већина текстова из програма има аутора, питање ауторства и припадности роду или врсти није иманентно за епоху. У наставној интерпретацији, важно је доживљавање духа епохе, разумевање српске средњовековне књижевности као озбиљне, мисаоне књижевности која се бавила суштинским егзистенцијалним питањима човека која се постављају и данас.

4. Методички прилози

У методичким прилозима дати су задаци који операционализују одређене стандарде. Основу задатака чине средњовековни текстови који се проучавају у основној школи и у гимназији. Одређени број задатака почива на средњовековним текстовима који су били у претходним наставним програмима, као и на текстовима који нису у програмима, али су у складу са компетенцијама на којима се заснива наставни програм. У свим задацима, посебна пажња дата је креирању инструкције за ученике, јер је разумевање инструкције први корак, први задатак за ученике.

22 Богдановић 1984, 135.
23 Просветни гласник 2018, 100.

Задатак **бр. 1** је за ученике основне школе и испитује стандард СЈ.3.4.4. који гласи: ученик/ученица проналази и именује стилске фигуре; одређује функцију стилских фигура у тексту.

Прочитај пажљиво одломак из *Житија светог Симеона* (одломак о опроштају оца од сина) Светог Саве.

- Чедо моје, учини љубав, положи ме на расу која је за мој погреб, и спреми ме потпуно на свети начин, као што ћу и у гробу лежати. И простри рогозину на земљу, и положи ме на њу, и положи камен под главу моју, да ту лежим док ме не посети Господ да ме узме одавде.

А ја све испунивши, изврших што ми је он заповедио.

А сви ми гледасмо и плакасмо горко, гледајући на овом блаженом старцу такова неисказана Божја провиђења. Јер како је и овде, у држави својој, молио у Бога и даде му, тако ни до овога часа не хтеде да се лиши ниједне ствари духовне, него му Бог све испуни. Јер, ваистину, браћо моја љубљена и оци, чудо беше гледати: <u>онај кога се сви бојаху и од кога трептаху све земље, тај је изгледао као један од туђинаца, убог, расом обавијен, где лежи на земљи, на рогозини, а камен му под главом</u>, и сви му се клањају, а он скрушено моли да свију проштења и благослова.[24]

Напиши назив подвучене стилске фигуре у наведеном тексту.

Назив подвучене стилске фигуре је контраст.

Задатак **бр. 2** је за ученике основне школе и испитује стандард СЈ.2.4.7. који гласи: ученик/ученица препознаје различите облике казивања у књижевноуметничком тексту (приповедање, описивање, монолог/унутрашњи монолог, дијалог).

На линији испод сваког одломка напиши назив одговарајућег облика казивања (монолог, дијалог, нарација, дескрипција).

А ја му рекох:

- Кога виде те говориш?

А он погледавши на ме, рече ми: Хвалите га и на силама његовим,

хвалите га и по премногој владавини његовој![25]

Облик казивања је: дијалог.

А блажени старац од седмога дана па све до смрти своје не окуси хлеба ни воде, само се сваки дан причешћиваше светим и пречистим тајнама, телом и крвљу Господа Бога и Спаса нашега Исуса Христа.[26]

Облик казивања је: нарација.

Задатак **бр. 3** је за ученике основне школе и испитује стандард СЈ.1.1.5. који гласи: ученик/ученица проналази и издваја основне информације из текста према датим критеријумима.

Прочитај пажљиво одломак из *Житија светог Симеона* (одломак о опроштају оца од сина) Светог Саве.

- Чедо моје слатко и утехо старости моје, сине, слушај моје речи, приклони ухо своје ка мојим речима и нека не пресахну источници живота твога, сачувај их у своме срцу. Јер су живот свима који их налазе. Сваким чувањем чувај срце своје, јер од њих су исходишта живота. Уклони од себе оштра уста и увредљиве усне далеко од себе одбаци. Очи твоје нека право гледају и веђе твоје да мигом указују на оно што је праведно. Право ходи ногама својима и испољавај путеве своје.[27]

24 Свети Сава 2008, 139.
25 Исто 140.
26 Свети Сава 2008, 137.
27 Исто 135.

Наведи из текста речи које показују блискост оца и сина.

Одговор: *Чедо моје слатко и утехо старости моје, сине.*

Задатак **бр. 4** је за ученике основне школе и испитује стандард СЈ.1.1.7. који гласи: ученик/ученица: повезује информације и идеје изнете у тексту, уочава јасно исказане односе (временски след, средство – циљ, узрок – последица, и сл.) и изводи закључак заснован на једноставнијем тексту.

Пажљиво прочитај одломак из Теодосијевог *Житија светог Саве.*

- О, невоље од тебе, господару, шта ово учини нама, јер грчи си нам сад после наласка него кад пре тога од нас побеже!

О, наласка горег од губљења!

...

О, ми, од немудрих безумнији! Како онога кога с великим трудом кроз многе дане гонисмо, и у руке ухвативши у једном часу испустисмо?

Како смо били безумни!

Који нас сан грехова наших задржа, и тако уснусмо?

Како га не везасмо узама, као што нам је и заповеђено, па бисмо се ослободили ове смртне жалости?

Шта сада да учинимо?

Како да се јавимо господару нашем?

Који ће камен, која железна природа понети тежину такве вести коју ми носимо родитељима и браћи?!

Овако и много слично плачу изговорише, и још дуго плакаху, онај горе на кули, а ови доле на земљи, да би се и неосетљиви камен ражалио.[28]

Заокружи слово испред оног низа речи које означавају доминантна расположења и осећања.

а) туга, бес, завист

б) жалост, страх, усамљеност

в) очајање, страх, туга

г) бес, неверица, жалост

Тачан одговор: в).

Задатак **бр. 5** је за ученике гимназије и испитује стандард 2.СЈК.2.2.7. који гласи: ученик/ученица самостално уочава и анализира проблеме у књижевном делу и уме да аргументује своје ставове на основу примарног текста.

Прочитај пажљиво одломак из Теодосијевог *Житија светог Саве.*

А призиваше Бога тајним уздасима за помоћника у напасти, и смишљаше и он дело побожно а уједно и преварно, јер беше окован срцем у мудрости, као што каже Давид, /Псалми Давидови 9, 12./ и запреку коју су му учинили они премудри разумом доброга духа да сруши довијаше се.

А шта то?

Замоли игумана, и заповеди да се спреми сјајна трпеза, да се са војводом и са оним благороднима почасти, а ујутру да пођу кући. Своју замисао рече игуману и замоли га да се с вечери почну јутарње песме и да се начини велики пир да игуман почасти војводу с благороднима, а младић је ове и сам својим рукама служио и веселио.

Пошто су се на вечери дуго задржали, заповеди игуман да се удари у било, јер бејаше дан недеље. Устаде игуман и с њиме младић, одоше у цркву на молитву. А устаде и војвода с благороднима, да стоје у цркви, јер га нису смели пустити са својих очију. А

28 Теодосије 1988, 115.

како се појање продужило, и опет по заповести дуго читање прочитавало, сви они који су заједно седели и они момци који су га чували с војводом, због умора од пута и свечаног пира тврдо заспаше.

И када је осетио да су заспали, божаственни младић, будно око, уставши од њих поклони се пред светим олтаром и даде своје обете Господу, пошто га благослови игуман, и узе једнога старца, одликована свештеничким чином, те узиђе на велики пирг у манастиру. Затворивши га за собом, рече благодаривши Бога:

Узнећу те, Господе,

јер си ме подигао!

/Псалми Давидови 30, 1./

А јерej очита молитву и постриже власи главе његове и у ризу га обуче анђелскога образа, и промени му име Растко у Сава.[29]

Објасни зашто је Растково замонашење истовремено и побожно и преварно.

Прихватљиви одговори се заснивају на тумачењу Расткових мотива за замонашење и акција које предузима да свој наум оствари. Расткова одлучност и опредељење за духовни подвиг показују се када смишља превару за потеру коју је послао његов отац за њим на Свету Гору.

Задатак **бр. 6** је за ученике гимназија и испитује стандард 2.СЈК.1.1.1. који гласи: ученик/ученица има основна знања о језику уопште (шта је језик, које функције има), поштује свој језик и поштује друге језике; препознаје стереотипне ставове према језику; разуме појам текста; разликује делове текста (увод, главни део, завршетак); препознаје врсте текстова (облике дискурса); има основна знања из социолингвистике: познаје појмове једнојезичности и вишејезичности (и зна одговарајуће језичке прилике у Србији); разуме појам језичке варијативности и препознаје основне варијетете. Будући да је стандард широко постављен, исказ на који се односи задатак је подвучен.

Одреди врсту текста (облик дискурса) у одломку из дела *Житије деспота Стефана Лазаревића* Константина Филозофа.

Велики горњи град има четири капије – на истоку, западу, северу и југу; пета капија води у унутрашњи град. Велике капије су на истоку и југу великим кулама и покретним мостовима; на западу (је) мала капија која такође има мост; на северу (је) мала капија која води према горњем граду и рекама... И црква велика је са источне стране града у коју се силази као ка Гетсманији и кедрском потоку; то је митрополија (посвећена) Успењу Пресвете Богородице. У близини беше општежиће (одн. манастир) (окружено) вртовима са разноврсним растињем (и другим) богатствима и (дарованим) селима. Ту је столовао митрополит београдски и егзарх свих српских земаља. У дане благочастивог (деспота) ова је црква била богатија од других.[30]

Одговор: опис/дескрипција/дескриптивни текст.

Задатак **бр. 7** је за ученике гимназије и испитује стандард 2.СЈК.2.2.5. који гласи: ученик/ученица образлаже основне елементе књижевности као дискурса у односу на остале друштвене дискурсе (нпр. присуство/одсуство приповедача, приповедни фокус, статус историјског и фиктивног итд.).

Прочитај следеће текстове и уочи њихове различите језичко-стилске и жанровске карактеристике.

29 Теодосије 1988, 113.

30 Константин Филозоф 1989, 102.

ТЕКСТ 1

(О младости деспота Стефана Лазаревића)

А шта да кажем о ономе (Стефану) који је од (Лазара и Милице) засијао, показавши у себи премного од њихових особина, и превасходно и сам победивши све који су дошли? Требало је да буде свестран и изнад природе плод дрвећа засађених при извору вода.

...

Било (да је реч) о ратовањима, борби и уметности, која многима није лака, у свему овоме био је први и друге упућиваше. У свему беше савршен. И по лепоти тела и снаге био је међу вршњацима као сунце посред звезда, а (у) беседама изванредан, као нико дотле; и беше као Соломон када каже: Изнад свију који су били пре мене у Јерусалиму, /Књига проповедникова, 1, 16./ *(такав беше у) свим обичајима и речима, којима се много пута добивају многе (ствари) и освајају се без крви.*[31]

ТЕКСТ 2

Деспот Стефан Лазаревић (1374—1427) син кнеза Лазара Хребељановића и кнегиње Милице, владао је Србијом након Косовске битке 1389. године, прво као кнез (до 1402.) а потом као деспот. Бавио се и књижевним стваралаштвом, а најзначајније је његово дело *Слово љубве*. Године 1405. сместио је своју престоницу у Београд. Био је велики покровитељ уметности и културе пружајући подршку и уточиште како ученим људима из Србије, тако и избеглицама из околних земаља које су заузеле Османлије.

Понуђени одговори:

1. историјски текст који је сажет (енциклопедијска одредница)
2. књижевноуметнички (приповедни) текст
3. тежи научној реторици
4. поседује информативно јасну реченицу
5. постоји приповедач
6. елементи фантастике
7. разумљив лексички фонд
8. језик је поетизован (поређење, метафора, хипербола, епитет)

Одговор: текст 1: 2, 5, 6, 8; текст 2: 1, 3, 4, 7.

Задатак **бр. 8** је за ученике гимназије и испитује стандард 2.СЈК.3.2.6. који гласи: ученик/ученица приликом тумачења и вредновања књижевноуметничких и књижевнонаучних дела примењује и упоређује књижевноисторијске и поетичке одлике стилских епоха, праваца и формација у развоју српске и светске књижевности.

Прочитај пажљиво прве две строфе из *Слова љубве* деспота Стефана Лазаревића.

Стефан деспот,
најслађему и најљубазнијему,
и од срца мога нераздвојноме,
и много, двоструко жељеноме,
и у премудрости обилноме,
царства мојега искреноме,
(име рекавши),
у Господу љубазан целив,
уједно и милости наше,
неоскудно даровање.
Лето и пролеће Господ сазда,
као што и псалмопевац рече,

31 Константин Филозоф 1989, 86-87.

и у њима красоте многе:
птицама брзо, весеља брзо прелетање,
и горама врхове,
и луговима пространства,
и пољима ширине;
и ваздуха тананог
дивним неким таласима брујање:
и земаљске дароносе
од мирисних цветова, и травносне;
али и саме човекове природе
обнављање и веселост
достојно ко да искаже?[32]

Заокружи одговор за који мислиш да је тачан.

1. Друга строфа је апотеоза природи, дивљење према природи и човеку као делима Божјим.

2. Друга строфа је апотеоза природи, слављење природе у хуманистичком и ренесансном духу.

Образложи одговор позивајући се на текст, водећи рачуна о граматичкој и правописној исправности реченице.

Тачно образложење за прву тврдњу се позива на примарну мотивацију средњовековних писаца, а то је служба Богу. У духу средњовековне епохе, деспот Стефан слави „красоте многе", весели лет птица, опојни мирис цвећа и трава и људско биће у том раздраганом окружењу, а све то „Господ сазда". У другој строфи аутор се позива на псалмопевца, тј. на псалме, најлепше песме Старог Завета.

Тачно образложење за другу тврдњу се односи на љубав према природи као доминантну тему у хуманизму и ренесанси. У духу хуманистичких идеја, деспот Стефан слави „красоте многе", весели лет птица, опојни мирис цвећа и трава и човека као физичко и духовно биће. Присутан је оптимизим, као и духовна ведрина у овоземаљском животу.

5. Закључак

Један од исхода у истраживаним програмима је да ученик уважава националне вредности и негује српску културноисторијску баштину. Културна баштина српског народа очувана је захваљујући трајним материјалним и духовним добрима: језику, писму, манастирима са пратећим живописима. Шири наставни приступ српској средњовековној књижевности у односу на актуелне садржаје у програмима, омогућио би разумевање и доживљавање књижевности која је трајала осам векова. Просторна локализација обухвата широку и променљиву територију српске средњовековне државе, по којој су се кретали писци српске средњовековне књижевности. Пошто је црква у средњем веку неодвојива од државе (симфонија), писци исписују и националну историју у својим књижевним делима. Главни јунаци српске средњовековне књижевности су историјске личности, простор збивања је историјски, оклоности су историјске. И поред несумњивог значаја, садашњи положај српске средњовековне књижевности у наставним програмима српских школа приближава се периоду од 1950. до 1992. године када су, услед комунистичке идеологије, била уклоњени и веронаука и религиозни садржаји из наставе. Предложени допунски садржаји, као и задаци, материјал су за наставнике у основним школама и у гимназији за

32 Деспот Стефан Лазаревић 1979, 89.

остваривање исхода и стандарда. Уз одговарајућу припрему, све што је изложено може се реализовати на самом часу без додатног оптерећења за наставнике и ученике.

Будући да приликом планирања и реализације наставе, наставник планира проверу остварености прописаних образовних стандарда и циљева учења наставног предмета, понуђени су задаци за проверу постигнућа засновани на средњовековним текстовима. Надајући се свеобухватнијем приступу српској средњовековној књижевности у настави, предложено је ново читање кроз операционализацију стандарда постигнућа.

Извори

Лазаревић, деспот Стефан (1979): *Слова и натписи*, избор и предговор Миодрага Павловића, текстове приредио Димитрије Богдановић. Београд: ИО Слово љубве

Образовни стандарди за крај обавезног образовања за наставни предмет Српски језик (2010). Београд: Завод за вредновање квалитета образовања и васпитања

Образовни стандарди постигнућа за крај општег средњег и средњег стручног образовања и васпитања у делу општеобразовних предмета за предмет Српски језик и књижевност – Приручник за наставнике (2015). Београд: Завод за вредновање квалитета образовања и васпитања

Правилник о плану наставе и учења за пети и шести разред основног образовања и васпитања и програму наставе и учења за пети и шести разред основног образовања и васпитања (2018). Београд: Службени гласник РС – Просветни гласник, бр. 15/2018.

Правилник о програму наставе и учења за осми разред основног образовања и васпитања (2018). Београд: Службени гласник РС – Просветни гласник, бр. 12/2018.

Правилник о програму наставе и учења за седми разред основне школе (2019). Београд: Службени гласник РС – Просветни гласник, бр. 5/2019.

Правилник о Програму наставе и учења за први разред гимназије (2018). Београд: Службени гласник РС – Просветни гласник, бр. 12/2018.

Свети Сава (2008): *Сабрани списи*. Београд: Просвета

Стандарди општих међупредметних компетенција за крај средњег образовања (2013). Београд: Завод за вредновање квалитета образовања и васпитања

Теодосије (1988): *Житија,* Стара српска књижевност у 24 књиге. Београд: Просвета, Српска књижевна задруга

Филозоф, Константин (1989): *Повест о словима (Сказаније о писменех – изводи), Житије деспота Стефана Лазаревића,* Стара српска књижевност у 24 књиге, Београд: Просвета, Српска књижевна задруга

Литература

Богдановић, Димитрије (1984): *Настава старе српске књижевности.* Како предавати књижевност, теоријске основе наставе, приредио Александар Јовановић, Београд: ЗУНС

Бојовић, Драгиша (2008): *Слово љубве у светлу библијске егзегезе*. Митолошки зборник, 18, Рача – Београд: Центар за митолошке студије Србије

Бојовић, Драгиша (2019): *Шта је написао Свети Сава*. Црквене студије 16/1, Ниш: Центар за црквене студије

Каралић, Елизабета (2013): *Српска средњовековна књижевност у наставним плановима и програмима у Србији, Републици Српској, Црној Гори и дијаспори.* Philologia Mediana, Ниш: Филозофски факултет у Нишу

Милосављевић, Петар (2002): *Систем српске књижевности*. Београд: Требник

Elizabeta M. Karalić
Branislav Ranđelović

SERBIAN MEDIEVAL LITERATURE IN PRIMARY AND GRAMMAR SCHOOL CURRICULA AND STUDENT ACHIEVEMENT STANDARDS

The paper analyzes the representation of Serbian medieval literature in curricula for primary and grammar school in the Republic of Serbia. The aim of the paper is to topicalize the curriculum content of this dynamic literature created under the influence of Byzantium and national history. As the curriculum content serves to develop competencies, and the means of assessing competencies are the learning outcomes and standards, the learning outcomes and standards in the context of Serbian medieval literature are analyzed in this paper. Since the standards of student achievement do not list authors and works, when a teacher wants to assess whether a particular standard has been met, they can also do so through a medieval work. There is only one medieval work in the elementary school curriculum: a passage from Hagiography of St. Simeon [Žitije svetog Simeona] by St. Sava. Since the grammar school curriculum concept follows the chronological principle, medieval literature is studied in the first grade of grammar school, with the following content Hagiography of St. Simeon [Žitije svetog Simeona] by St. Sava (passage), Hagiography of St. Sava [Žitije svetog Save] by Teodosije (passage Escape to the Holy Mountain), Praise to Prince Lazar [Pohvala knezu Lazaru] by Jefimija, Hagiography of Despot Stefan Lazarevic [Žitije despota Stefana Lazarevića], description of Belgrade (from chapter 51), by Constantin the Philosopher, and Letter of Love [Slovo ljubve] by Despot Stefan Lazarevic. In the optional selection is a Confessional Prayer from the 14th Century by an unknown author from the "Anthology of Serbian Poetry" by Miodrag Pavlovic. In addition to the analysis of curriculum content, the paper also contains methodological contributions, ie. tasks that can serve as an assessment of the achievement of Serbian language and literature course standards in primary and grammar school. Hoping for a more comprehensive approach to Serbian medieval literature in teaching, new reading was suggested through the operationalization of standards of achievement.